BABEŞ–BOLYAI TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR
MAGYAR IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZET
HUNGAROLÓGIA DOKTORI ISKOLA

Tézisfüzet

A 17–18. századi erdélyi jezsuita misszió irodalmi vonatkozásai: Baranyi Pál példája

c. doktori dolgozathoz

Témavezető:
dr. Gábor Csilla egyetemi tanár

PhD hallgató:
Vass Csongor

2024

Tartalom

1 Bevezetés....7
1.1 Témaválasztás....7
1.2 Célkitűzések, módszerek....8
1.3 A disszertáció felépítése....9
2 Baranyi Pál életrajza(i)....12
2.1 Életrajzi kutatások....12
2.2 Jezsuita elogiumok vándorlása....14
2.3 Adalékok Baranyi Pál életrajzához....28
2.3.1 Kinevezése az erdélyi misszióba....28
2.3.2 Levelek és egyéb kortárs források....35
2.3.2.1 Két szerződés Gyulafehérváron (1691, 1692)....35
2.3.2.2 Baranyi rekatolizációs törekvései és protestáns megítélése. Cserei Mihály véleménye....36
2.3.2.3 Baranyi Pál levele Kollonich Lipót bíboros-érsekhez (1698)....39
2.3.2.4 Cserei Mihály panaszai Baranyi ellen (1702)....41
2.3.2.5 Baranyi és a borbándi románok ügye (1702)....42
2.3.2.6 Baranyi jelentése Hevenesi Gábornak a varannói könnyező Mária-képről (1709) 43
2.3.2.7 Két késői levele (1716, 1718)....44
2.3.2.8 Pekry Lőrinc kuruc generális (egyesek szerint Baranyi Pálnak írt) levele (1706) 44
2.4 Baranyi Pál összefoglaló életrajza....45
3 Baranyi Pál kéziratos munkái....51
3.1 *Conciones dominicales* vagy *Vasárnapi prédikációk*....51
3.2 Descriptio Siculicae és *Descriptio Sedis Saxonicarum*....53
3.3 Anatomia. Declarationis Reformatae (ut vocant) Religionis in negotio....62

3.4 Egyéb kéziratok....67
4 Baranyi Pál nyomtatásban megjelent kötetei....69
4.1 A *Viaticum spirituale* (1695) – lelki útikönyv, kép és szó találkozása....69
4.1.1 A két címlap....71
4.1.2 *Az imádságoskönyv szerkezete*....74
4.1.3 *Dedicatio* gróf Gyulaffy Lászlóhoz....78
4.1.4 A *Viaticum spirituale* emblémáiról....86
4.2 *Raphael archangelus peregrinantium fidus achates et custos animae. Seu Itinerarium, Christianis omnibus…* (/1702/ 1708)....91
4.2.1 Az angyalok....92
4.2.2 Rafael arkangyal és Tóbiás könyve....93
4.2.3 Az angyalok és Rafael főangyal tisztelete a kora újkori Európában, különös tekintettel Magyarországra....96
4.2.4 Tóbiás könyve és Rafael arkangyal a reformáció és rekatolizáció vonatkozásában....101
4.2.5 A *Raphael archangelus* szerkezete, tartalmi vizsgálata....102
4.2.6 A kötet használói....111
4.2.7 Szerzőség kérdése....113
4.2.8 Baranyi Pál és az Őrangyalok tisztelete a *Lelki Paradicsom* tanúsága szerint. 113
4.2.9 Kiadástörténeti kitekintő....115
4.3 *A' Szent Irás Summaja* (1695)....117
4.3.1 A kötetről és ajánlásáról....117
4.3.2 Elméleti, biblikus, egzegétikai szövegegységek a *Summá*ban....122
4.3.3 A bibliai summa célja – kitekintés, párhuzamkeresés....129
4.4 A *Lelki paradicsom* (1700) és a *Pânea pruncilor* (1702)....136
4.4.1 A *Lelki paradicsom*....136
4.4.2 A *Pânea pruncilor* és a *Lelki paradicsom* kapcsolata....147
4.4.3 Végkövetkeztetések....156

4.4.4 A *Lelki paradicsom „*utóélete”.....157
4.5 Imago vitae et mortis. Az életnek és halálnak képe.....162
4.5.1 Baranyi halotti prédikációs kötetei.....162
4.5.2 Örvendetes prédikáció – egy új világ ígérete. A megújuló erdélyi katolicizmus biblikus párhuzamai.....173
4.5.2.1 Történeti kapcsolódások.....174
4.5.2.2 Baranyi halotti prédikációs kötetei és a gyulafehérvári Báthori-templom 175
4.5.2.3 Örvendetes Prédikáczió.....178
4.5.2.4 Az örvendetes prédikáció tanulságai.....194
4.6 Szentek laistroma.....196
5 Misszió és irodalom – Baranyi Pál példája.....202
6 Befejezés.....207
7 Függelék.....211
7.1 Baranyi Pál elogiuma a Jézus Társaság Római Levéltárából.....211
7.2 Baranyi Pál biográfiája Antonius Maurisbergtől.....215
7.3 Maurisberg biográfiájának magyar fordítása.....218
7.4 Baranyi Pál biográfiája Paintner Antal Mihálytól.....222
7.5 Paintner biográfiájának magyar fordítása.....224
7.6 Baranyi Pál jurisdikciós okirata, fakultásai az erdélyi misszióhoz (1689).....226
7.7 Baranyi Pál leírása Erdély székely és a szász székeiről.....228
7.8 Az *Anatomia. Declarationis Reformatae (ut vocant) Religionis in negatio*… református és katolikus aláírói.....232
7.9 A *Pânea pruncilor* teljes címe és ajánló levele magyar fordításban.....235
7.10 Kimutatások a halotti prédikációs kötetekből.....236
7.10.1 Első kötet.....236
7.10.2 Második kötet.....240
7.10.3 Települések kimutatása és az ott elhangzott prédikációk száma.....244
7.10.4 Prédikációk típusa.....245

7.10.5 Prédikációk kronologikus kimutatása (1689–1702).....245
7.10.6 Személyek listája.....245
8 Bibliográfia és rövidítésjegyzék.....249
8.1 Rövidítések jegyzéke.....249
8.2 Baranyi Pál kötetei.....249
8.3 Primér források, régi könyvek, szövegkiadások.....252
8.4 Levéltári források.....258
8.4.1 Archivum Romanum Societatis Iesu (ARSI) – Jézus Társaság Római Levéltára, Róma 258
8.4.2 Bencés Főkönyvtár, Pannonhalma.....258
8.4.3 Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár Érseki Levéltára (GYFL-ÉL), Gyulafehérvár.....258
8.4.4 ELTE Könyvtár Kézirattára, Budapest.....258
8.4.5 Erdélyi Ferences Gyűjtőlevéltár (EFGyL), Kolozsvár.....259
8.4.6 Jézus Társaság Magyarországi Rendtartományának Levéltára (JTMRL), Budapest.....259
8.4.7 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL–OL), Budapest.....260
8.5 Szakirodalomjegyzék.....260
8.6 Szótárak, Lexikonok.....292
8.7 Internetes források.....295

Rövid kivonat

Jelen doktori dolgozat egy kora újkori magyar jezsuita szerző életművét vizsgálja, aki az irodalom-, lelkiség- és egyháztörténeti nemzetközi szakirodalomba leginkább az általa képviselt emblematikus irodalom, a fordításirodalom (pl. Iacob Marlo Horstius *Paradisus animae* kötetének adaptációja), a román nyelvű katekizmusa révén, valamint az erdélyi románoknak a katolikus egyházzal történt egyesítésében játszott kulcsszerepe miatt kapott helyet. A vizsgált szerző, Baranyi Pál (1657–1719) egy konfliktusokkal teli, átalakuló időszakban élt és dolgozott, 13 éves erdélyi szolgálata az Erdélyi Fejedelemség utolsó bő egy évtizedét és a Habsburg fennhatóság legelső éveit öleli fel, a protestáns hatalmi struktúra bomlásának és ellenállásának, valamint a katolikus jelenlét megerősödésének időszakát.

A Baranyi-életmű vizsgálatának egyik legfontosabb részét textológiai kutatások képezik, figyelve a szerkesztési szempontokra, a kulturális transzfer, szövegadaptációk jelenlétére. Lehetőség szerint kiadástörténeti kutatást, összegzést is nyújtok a nyomtatásban megjelent kötetekre vonatkozóan. Ez önmagában is érdekes, ha Baranyi személyét és írásait a konkrét történelmi helyzet, a változások kora révén is problematizáljuk: az osztrák jezsuita rendtartomány magyar jezsuitája, aki a protestánsok visszatérítése mellett a görögkeleti románok vallási uniójának előkészítésén fáradozik az egymásnak feszülő erdélyi és birodalmi, magyar és osztrák érdekek és ütközések közepette. Milyen a páter viszonya a politikához, hogyan foglal állást a körülötte zajló társadalmi eseményekkor? A textológiai vizsgálatok során figyelemmel követem, hogy felhasználja-e írásait politikai meggyőzésre, avagy mennyire érhető tetten a lelkiségi irodalomban a korabeli eseményekre való utalás és a személyes állásfoglalás. Hogyan jelenik meg nála az ismert Patrona Hungariae toposz, illetve milyen más jellemzői vannak beszédeinek? Milyen szövegtípusok és szövegformák használata jellemzi, illetve mi indokolja azok használatát? Temetési beszédei nemcsak a prédikációs irodalom kiemelkedő darabjai, de típuspéldái a kor emblematikus irodalmának. Ezek vizsgálata nagyobb egységet igényel, amely a kötet sajátosságai miatt kiterjed a kép és képiség, allegorizáló képértelmezés, kép és szöveg viszonyára egyaránt. Baranyi prédikációiban és egyéb írásaiban is figyelemmel kísérem az önreprezentáció és a kompilációk jelenlétét.

A Baranyi-életrajz rendszerint rövid szócikkek szintjére zsugorodik a különféle munkákban, amelyek nem ritkán tévedéseket örökítenek tovább. Ezért dolgozatom első részében az életrajz újraírására teszek kísérletet, miután a különféle levéltárakból

összegyűjtött elogiumok, levelek és más kézírásos források feldolgozásával igyekeztem gazdagítani és pontosítani a Baranyi-biográfiát.

Az életmű tárgyalását sorrendben előbb a kéziratos, majd a nyomtatásban megjelent munkák vizsgálatával végeztem, kronologikus rend szerint. A vizsgált munkák közül kiemelhetjük a források és a szakirodalom szerint kéziratban maradt, mindmáig azonosítatlan vasárnapi prédikációk gyűjteményéről folytatott kutatást, az eddig még nem ismertetett Székely- és Szászföld-leírást, valamint az *Anatomia…* címet viselő, a korabeli református–katolikus kapcsolatokról képet adó, egyházpolitikai vonatkozású, vitairodalom határát súroló kéziratot.

A negyedik fejezet a dolgozat legkiterjedtebb fejezete, amelyben összesen hat alfejezetre osztva a nyomtatásban megjelent munkák vizsgálata kapott helyet. Az első alfejezet Baranyi első kötete, a *Viaticum spirituale…* című latin nyelvű kötet köré épül. Részletes bemutatást olvashatunk a latin imádságoskönyvről, külön figyelemmel a paratextusokra, a kép és szó találkozásának jelentőségére, az emblémákra. A második alfejezetben a szintén latin nyelvű *Raphael archangelus…* című munka kapott helyet, amely mindeddig alig tűnt fel az irodalomtörténeti diskurzusban, éppen ezért itt részletes bemutatást közlünk róla, amely kiterjed a könyv központi alakjára, Rafael arkangyalra, és általában az angyalok kérdéskörére, az angyalkultuszra és kora újkori jelentőségére, a kötet használóira. Mivel ez Baranyi Pál legtöbb kiadást megért munkája, indokolt, hogy az alfejezetet kiadástörténeti kitekintő zárja. A harmadik alfejezet szintén egy alig ismert munkáról, *A' Szent Irás Summaja* című kötetről értekezik. A kötet és ajánlásának ismertetése után a benne lévő elméleti, biblikus, egzegétikai szövegekre mutatok rá, majd a *bibliai summa* sajátos műfajának kérdését járom körül, keresve a párhuzamokat más hasonló jellegű magyar, latin vagy éppen angol nyelvű munkákkal.

A negyedik alfejezet a *Lelki paradicsom* imádságoskönyv kutatását nyújtja, valamint a kötet egyes, eddig nem vizsgált szövegrészeit figyeli meg. Mivel kutatásaim rámutattak, hogy e szöveg között található Baranyi román nyelvű katekizmusának mindeddig nem azonosított magyar nyelvű eredetije, ugyanebben az alfejezetben kapott helyet a *Pânea pruncilor* címet viselő katekizmus vizsgálata is, továbbá a katekizmus és a *Lelki paradicsom* kapcsolatának bemutatása. Nem maradhatott el egy kitekintő jellegű fejezet, amely a *Lelki paradicsom* utóéletét és alakváltozásait hivatott bemutatni.

Az ötödik alfejezet Baranyi Pál halotti prédikációinak, az *Imago vitae et mortis. Az életnek és halálnak képe* cím alatt megjelent két kötetét vizsgálja, ezen belül külön alegységként részletesen foglalkozik egy prédikációval, az Örvendetes prédikációval, amely

témájában és típusában eltér a gyűjtemény többi szövegtől, történeti kapcsolódásai révén külön is figyelemre méltó, a beszédben felismerhető zsidó-magyar sorspárhuzam révén pedig különösen jelentős textusa az életműnek. Az utolsó, hatodik alfejezetben a fordításirodalom körét bővítő *Szentek laistroma* című kis könyvről közlök kevésbé terjedelmes ismertetést és értékelést.

Az életrajz és az életmű vizsgálata után az ötödik fejezet egy fajta exkurzust tartalmaz Baranyi Pál missziójáról és irodalmi tevékenységéről. Rámutatok, hogy Baranyi Pál esetében misszió és irodalom nehezen értelmezhető a másik nélkül, így munkássága kétségkívül tekinthető alkalmazott irodalomnak, amely mindvégig a legfőbb célnak, a misszió sikerének volt alárendelve.

A hatodik fejezet önreflexív, a befejezés, összegzés szavainak ad helyet. A hetedik fejezet a terjedelmes Függelék, amelyben az előző fejezetekben tárgyalt, újabban azonosított levéltári források vagy más szövegek átírása, esetenként azok magyar fordítása kapott helyet. A függelék utolsó alfejezetében pedig a halotti prédikációk alapján készített különféle kimutatásokat: kronológia, típus, területi kiterjedtség, személyek szerinti kimutatásokat teszek közzé. A függelék textusai és kimutatásai bizonyosan segíteni fogják a későbbi kutatásokat.

Doktori dolgozatom monografikus igénnyel közelít a vizsgált jezsuita szerzőhöz és életművéhez, de a keretek és az idő korlátozottsága miatt nem sikerült minden tekintetben kimerítő munkát végezni. Azt azonban, hogy az elvégzett munka a lehető legjobbra törekszik, az is bizonyítja, hogy a levéltári források és kéziratok felkutatásához három ország hét levéltárában kutattam, a feldolgozás során pedig igyekeztem felhasználni a legfontosabb hazai és nemzetközi szakirodalmat. Ha a monografikus elvárásoknak nem is sikerült mindenben maradéktalanul megfelelni, kutatási eredményeim kiegészítik a Baranyi-életrajzot, és eddig vitatott vagy ismeretlen életrajzi mozzanatokat tisztáznak, továbbá több, eddig ismeretlen munka jelentőségét emelik ki, új megállapításokkal, adalékokkal járulva hozzá az irodalom-, lelkiség- és egyháztörténeti diskurzusokhoz. Baranyi Pál személye, az ő irodalmi munkássága és az erdélyi jezsuita misszió kérdésköre sok új és értékes információval gazdagodott.